

گزارش اقتصادی

مهاجرت و گردش نیروی انسانی

© حقوق معنوی این اثر به امیر کرمانی (دانشیار مدرسه‌ی کسب‌وکار هاس از دانشگاه برکلی) و ناصر امن‌زاده (محقق پسادکترای مدرسه‌ی کسب‌وکار هاس از دانشگاه برکلی) متعلق است و نقل مطالب از آن با ذکر مأخذ بلامانع است. متن اولیه براساس پژوهش این محققان توسط حسین عبده تبریزی و شکوفه حبیب‌زاده بازنویسی شده، و نوید نوروزی و محمد حسین برخوری نیز متن را خوانده و برای انتقال صحیح مطالب و نمودارها به متن کوشش کرده‌اند. افزودن مطالب و نمودارهایی به آقای کرمانی توصیه شده، و نهایتاً ایشان متن را مطالعه و اصلاحات نهایی را اعمال کرده‌اند. تهران، آذرماه ۱۴۰۲.

درپیشانی سخن

گروه مالی دانایان با همکاری بازوی آموزشی - پژوهشی‌اش (آکادمی دانایان) خود را ملزم می‌داند هر سال گزارش‌های جامعی از حوزه‌های مختلف اقتصاد ایران ارائه دهد و نهایتاً این گزارش‌ها را در مجموعه‌ای واحد گردآورد و در پایان هر سال به جامعه‌ی مالی کشور تقدیم کند.

گرایش اصلی این گزارش‌ها کاربردی است و در وهله‌ی اول برای اطلاع و استفاده‌ی بنگاه‌ها تهیه می‌شود. گزارش‌ها مبتنی بر رویکرد علمی و منطبق با استانداردهای روش تحقیق دانشگاهی تهیه می‌شود، در عین‌حال تلاش بر آن است که حاوی نتیجه‌گیری‌هایی باشد که به کار بنگاه و کسب‌وکارهای مختلف بیاید. متن حاضر هشتمین گزارش منتشره در سال ۱۴۰۲ است و موضوع مهاجرت و گردش نیروی انسانی را مورد بررسی قرار می‌دهد. امیدوارم خوانندگان این گزارش‌ها با ارائه‌ی نقد و نظر خود به گروه مالی دانایان امکان ارتقای محتواهای تولیدشده در این‌گروه را فراهم آورند.

با احترام

حسین عبده تبریزی

۱	مقدمه	۱
۲	داده‌های تحقیق	۲
۳	عوامل مؤثر بر مهاجرت نیروی کار ماهر	۳
۴	عوامل مؤثر بر بازگشت نیروی کار مهاجر به کشور مبدأ	۴
۵	تحولات نرخ مهاجرت ایرانیان در طول زمان	۵
۶	نرخ بازگشت نیروی کار مهاجر به ایران	۶
۱۰	مقاصد نیروی کار مهاجر ایرانی	۷
۱۱	تأثیر جدی برجام بر نرخ مهاجرت	۸
۱۴	مسیر نزولی بازگشت نیروی ماهر به کشور	۹
۱۵	آیا بازگشت همه‌ی مهاجران به وطن مطلوب است؟	۱۰
۱۶	آیا کشورها از حذف مهاجرت سود می‌برند؟	۱۱
۱۷	چهار کشور همسایه‌ی پذیرای مهاجران ایرانی	۱۲
۱۸	جمع‌بندی	۱۳

۱. مقدمه

در ایران امروز و با حضور مهاجران ورودی بسیاری از کشور همسایه، و نیز با مشاهده‌ی جوانان بسیاری که یا در جریان مهاجرت‌اند و یا برای آن برنامه‌ریزی می‌کنند، موضوع مهاجرت مورد توجه بسیار مردم و سیاست‌گذار قرار گرفته است. نگاه‌ها نیز دائماً نگران چرخش بالای نیروی کار، و شاهد اختلال در برنامه‌ریزی نیروی کسب‌وکار خود هستند.

بحث در مورد نیروی انسانی ماهر در ایران فراگیر است، اما کمتر به بررسی منسجمی برمی‌خوریم که متکی به اطلاعات آماری گسترده باشد. در دنیا نیز بحث جابه‌جایی و مهاجرت‌های موقت و دائم گفت‌وگوی رایجی است. در مقیاس جهانی، حدود ۵ درصد نیروی کار ماهر، حداقل یک‌بار در طول عمر خود، تجربه‌ی مهاجرت دارند. این گزارش بخشی از پروژه‌ی بزرگ‌تری است که جریان و چرخش نیروی انسانی و نقش آن در توسعه و ارتباطات اقتصادی بین کشورها را بررسی می‌کند. در این گزارش کوتاه‌تر، نخست روندها و نقش مهاجرت نیروی انسانی در توسعه‌ی کشورهای مختلف جهان تحلیل شده، و در نیمه‌ی دوم گزارش داده‌های ایران به‌طور خاص بررسی می‌شود.

این‌که مهاجرت نیروی کار ماهر به ضرر یا به نفع کشورهاست، به عوامل متعددی بستگی دارد: آیا نیروی کار ماهر که از کشور خارج شده، به کشور بازمی‌گردد؟ و اگر بازمی‌گردد، آیا با سرمایه‌ی انسانی بالاتری به موطن خود می‌آید؟ کارآمدی افرادی که به کشور مبدأ برمی‌گردند تابع این مسئله است که قابلیت‌ها و مهارت‌هایی که افراد در خارج از کشور به دست آورده‌اند، چقدر در کشور مبدأ به درد می‌خورد. اگر قابلیت‌هایی کسب شده باشد که در کشور مبدأ کارکردی ندارند، حتی اگر همه‌ی مهاجران برگردند، اتفاق مثبتی در اقتصاد نمی‌افتد. بخشی از نیروی انسانی ماهر که از کشور خارج می‌شوند، با تجربیات جدیدی برمی‌گردند که ممکن است صورت مسئله‌ی مهاجرت و هزینه‌ها و مزایای آن را کاملاً جابه‌جا کند. به‌هرحال، این‌که مهاجرت چه تأثیری بر رشد اقتصادی دارد، در درجه‌ی نخست تابع این است که چه تعدادی از مهاجران به کشورشان برمی‌گردند.

با وجود اهمیت موضوع، چالش اساسی پژوهش‌های گذشته عدم دسترسی به داده‌ای است که اولاً بتواند افراد را در هر سه دوره‌ی قبل از مهاجرت، در سال‌های مهاجرت و همچنین پس از بازگشت به کشور دنبال کند و ثانیاً پوشش تقریباً کاملی از تمام کشورهای دنیا داشته باشد. به‌عنوان مثال، در مورد ایالات متحده معلوم است مهاجران از چه کشورهایی وارد آن کشور شده‌اند، ولی وقتی این مهاجران از ایالات متحده خارج می‌شوند، معمولاً از داده‌های محققان نیز خارج می‌شوند. پژوهش حاضر با استفاده از داده‌های لینکدین این مسئله را حل کرده است.

۲. داده‌های تحقیق

در این پژوهش، داده‌های لینکدین مورد استفاده قرار گرفته است. بدین منظور، به کمک شرکتی واسطه، تمام اطلاعات حساب‌های کاربری لینکدین که در دسترس همگان قرار دارد، جمع‌آوری شده است؛ حدود ۴۵۰ میلیون از حساب‌ها که مربوط به افراد از ملیت‌های مختلف در سراسر جهان بود، حائز کیفیت مناسب تشخیص داده شد. از این ۴۵۰ میلیون نفر، حدود ۲۰ درصد افراد در ایالات متحده و ۸۰ درصد بقیه خارج از ایالات متحده و به‌ویژه متولد کشورهای در حال توسعه بوده‌اند. معمولاً افراد، سطح تحصیلات، آغاز و پایان تحصیلات، شغل و شرکت فعلی و گذشته‌ی خود را در حساب کاربری خود وارد می‌کنند.

این داده‌ها با داده‌های دیگری تکمیل شده که برآوردهای شرکت همکار پژوهشگر بوده است. براساس داده‌های مختلف، دستمزد هم‌ی افراد در ایالات متحده و دیگر کشورها متناسب با کشور، شرکت و سمت فرد در شرکت تخمین زده شده است. هرچه به سمت کشورهای در حال توسعه می‌رویم، به‌طور متوسط پوشش داده‌ها از میزان کل نیروی کار تحصیل کرده و همچنین کیفیت داده‌ی دستمزد برآوردشده، ضعیف‌تر می‌شود ولی در کل، داده‌های در اختیار کیفیت مناسبی دارند. مثلاً، بیش از ۴۰ درصد نیروی انسانی ماهر کشور در حال توسعه‌ی هند، حساب‌های کاربری‌ای در لینکدین دارند. در مورد کشور ایران، بیش از دو میلیون نفر عضو لینکدین هستند. حساب‌های کاربری حدود ۲۰۰ هزار نفر از افرادی که یک مقطع تحصیلی‌شان در ایران بوده و بعداً از ایران خارج شده‌اند را هم در لینکدین داریم.

به نظر می‌آید چنین سب‌ی از داده، از جامع‌ترین داده‌هایی است که درباره‌ی نیروی انسانی ماهر داخل ایران و نیروی انسانی خارج از ایران در اختیار داریم. برای کشورهایی مثل روسیه و چین هم که تعداد نسبتاً کمی از شهروندان‌شان عضو لینکدین هستند، کماکان داده‌های خوبی در اختیار است. می‌دانیم که جامعه‌ی آماری نیروی انسانی لینکدین، نیروی کار ماهر و نه نیروی کار ساده را شامل می‌شود؛ این ویژگی داده‌ها، همسو با هدف این تحقیق بوده است. نمودار ۱ توزیع کاربران لینکدین نسبت به فارغ‌التحصیلان دانشگاهی را در کشورهای مختلف نشان می‌دهد.

شکل ۱- نسبت کاربران لینکدین به حائزان شرایط ورود به دانشگاه

۳. عوامل مؤثر بر مهاجرت نیروی کار ماهر

چه عواملی به مهاجرت افراد از کشوری به کشور دیگر منتهی می‌شود؟ به کمک داده‌های در اختیار، همبستگی عوامل را در این زمینه مورد بررسی قرار می‌دهیم. مهم است توجه کنیم که ویژگی‌های کشورهای کشور مبدأ و مقصد چیست؟ داده‌ها بیانگر آن است که مهاجرت افراد از کشورشان، با میزان تولید سرانه‌ی آن کشور همبستگی زیادی ندارد. این‌طور نیست که فقیرترین کشورهای دنیا بیشترین نرخ مهاجرت نیروی انسانی را داشته باشند. گاهی نیروی انسانی کشوری فقیر حتی توان خرید بلیت هواپیما برای مهاجرت از کشورش را ندارد. در اروپا، ایتالیا بالاترین نرخ مهاجرت را دارد و جزو کشورهای با درآمد سرانه‌ی متوسط رو به بالاست.

پس داده‌ها نشانی از همبستگی عمده بین مهاجرت و تولید ملی ارائه نمی‌کنند. البته، وقتی افراد می‌خواهند از کشورشان به هر دلیل مهاجرت کنند، به کشورهایی می‌روند که تولید سرانه‌ی بالاتری دارند. پس عامل اثرگذار بر ورود نیروی مهاجر به یک کشور درآمد سرانه است، در حالی که تصمیم مهاجران به ترک کشورشان الزاماً با درآمد سرانه‌ی آن کشور مرتبط نیست. بُعد مسافت زیاد بین دو کشور هم باعث می‌شود تعداد مهاجران کمتر شود؛ زبان مشترک نیز عامل مؤثری در تصمیم به مهاجرت است. در شرایط یکسان، اگر دو کشور زبان مشترکی داشته باشند، مهاجرت بین دو کشور حدود ۴ تا ۵ برابر بیشتر خواهد بود.

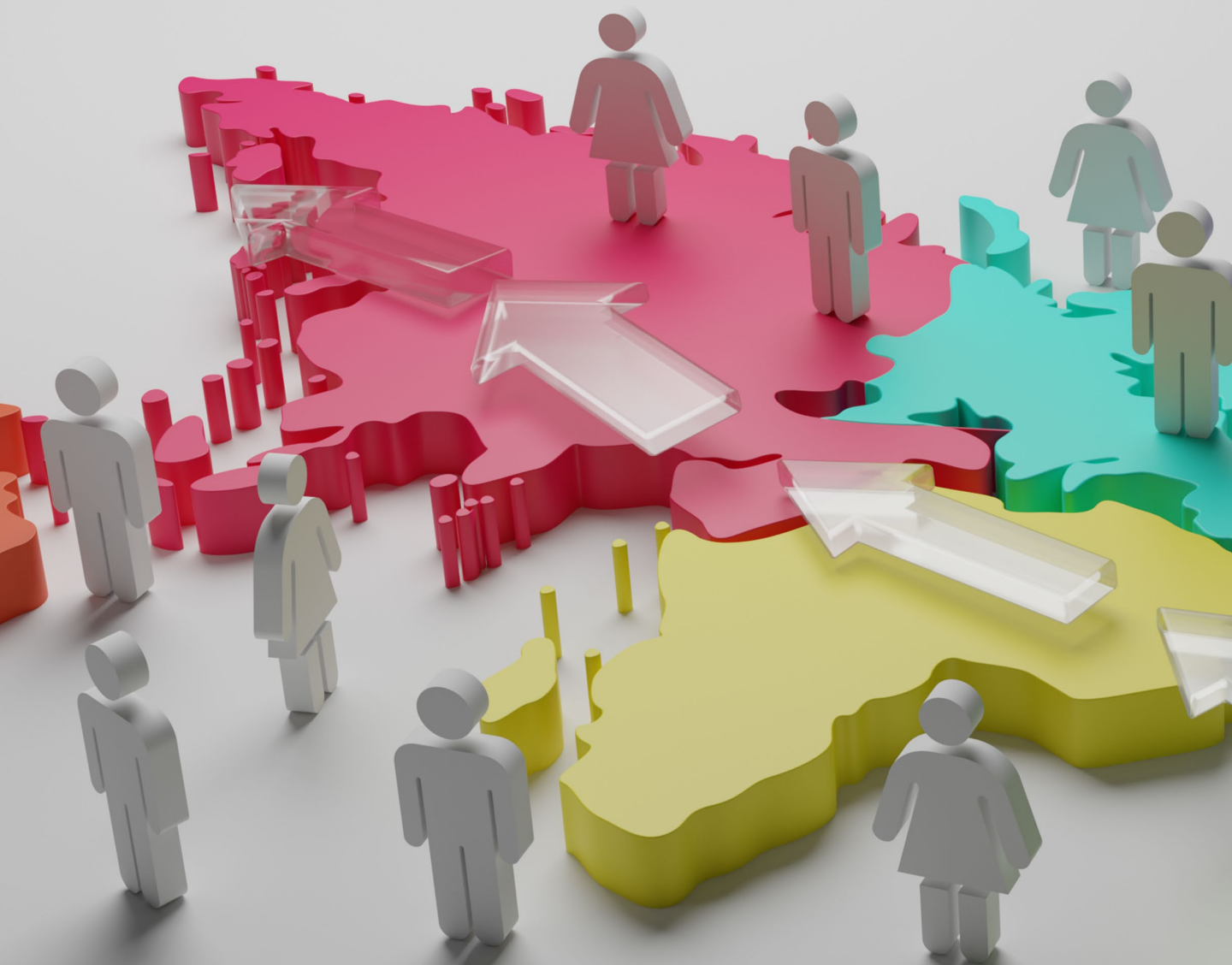
زمانی‌که به احتمال برگشت مهاجران می‌پردازیم، داده‌ها بیانگر آن است که مهاجرانی که از کشورهایی با درآمد سرانه‌ی بالاتر مهاجرت کرده‌اند، احتمال بیشتری دارد که به کشور خود برگردند. پس وقتی درآمد سرانه‌ی کشوری بالا باشد، الزاماً تعداد مهاجرانی که به‌صورت موقتی یا دائمی از کشور خارج می‌شوند، کمتر نمی‌شود، اما نرخ برگشت مهاجران بسیار بیشتر می‌شود.

۴. عوامل مؤثر بر بازگشت نیروی کار مهاجر به کشور مبدأ

یکی از عواملی که به شدت بر بازگشت نیروی انسانی ماهر تأثیرگذار است، رشد صنعتی در کشور مبدأ است تا مهاجران بتوانند در بازگشت به وطن خود، قابلیت‌هایی را به کار گیرند که در مهاجرت به دست آورده‌اند. برای مثال، مهاجرت هندی‌ها به ایالات متحده بسیار گسترده بوده و هنوز هم هست. اما وقتی صنعت فن‌آوری اطلاعات در هند رشد بیشتری کرد، نرخ بازگشت مهاجران آن رشته به کشور هند هم بیشتر شد.

دستمزد افراد در بخش‌های مختلف اقتصادی و میزان بهره‌وری آنان در کشوری که در آن زندگی می‌کنند، بخشی به تجربه‌ی افراد، بخشی به آموزش‌هایی که دیده‌اند و بخشی هم به قابلیت‌ها و استعدادهای فردی خودشان برمی‌گردد. به‌طور کلی مهاجران از کشورهای در حال توسعه قابلیت‌های فردی بالاتری نسبت به افرادی دارند که هرگز مهاجرت نمی‌کنند و این اختلاف برای مهاجران به امریکا بسیار قابل توجه است. از بین همه مهاجرانی که از کشورهای در حال توسعه در امریکا هستند کسانی که بازمی‌گردند به‌طور متوسط سطح استعداد پایین‌تری از کسانی دارند که در ایالات متحده می‌مانند ولی مهاجران بازگشتی همچنان از افرادی که هرگز مهاجرت نمی‌کنند قابلیت‌های بالاتری دارند.

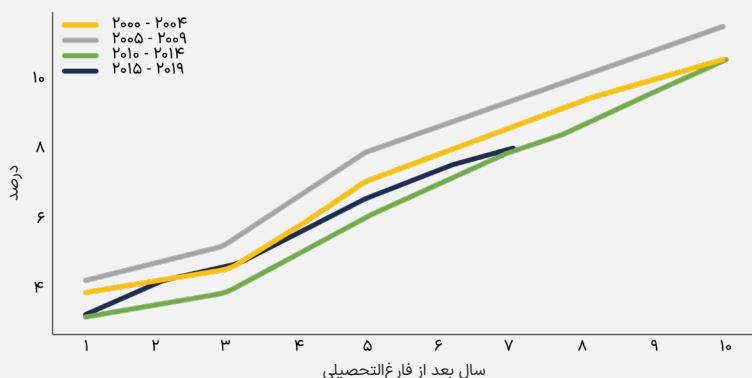
۵. تحولات نرخ مهاجرت ایرانیان در طول زمان

با توجه به داده‌های در دسترس، نرخ مهاجرت در طول زمان را متمرکز بر کشور ایران مورد بررسی قرار می‌دهیم. وضع فارغ‌التحصیلان هم‌گروهی را که بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۴ یا ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۹ تحصیل کرده‌اند، در یک‌سال بعد از اخذ مدرک کارشناسی مورد بررسی قرار می‌دهیم تا ببینیم چقدر احتمال دارد از کشور خارج شوند (شکل ۲). البته، ارائه‌ی الگوی بسیار دقیق کار دشواری است و نمی‌توانیم بگوییم که نرخ مهاجرت همه‌ی نیروی انسانی بیشتر شده است. اگر به‌طور خاص روی دانشگاه‌های برتر کشور مثل دانشگاه صنعتی شریف تمرکز کنیم، داده‌ها حاکی از آن است که در طول زمان، نرخ مهاجرت بیشتر شده است.

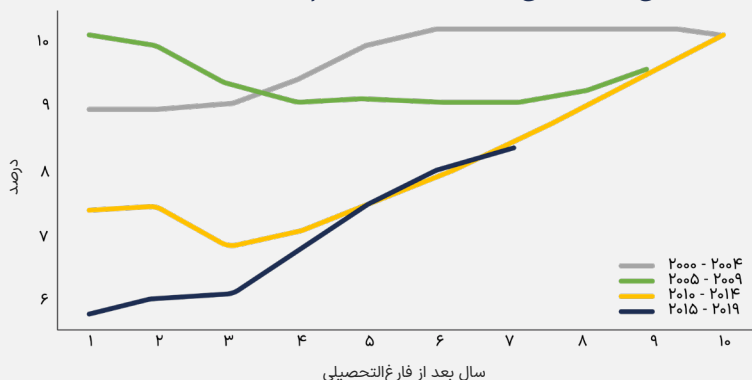
دوره‌ی ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۹، شاهد بالاترین نرخ‌های مهاجرت در طول زمان در ایران بوده‌ایم؛ ارقام البته شامل خروج موقت هم می‌شود. در آن سال‌ها، نرخ ارز بسیار پایین و مهاجرت و سفر به‌صرفه بوده است؛ و افراد بدون بورسیه‌ی تحصیلی هم می‌توانسته‌اند برای تحصیل به خارج از کشور سفر کنند. در سال‌های هم‌گروه بعدی، مشکلات ارزی کشور نمایان می‌شود و فارغ‌التحصیلان با نرخ ارز بالایی مواجه می‌شوند. در این سال‌ها، نرخ مهاجرت کلی کمتر شده است. این موضوع از دیدگاه دیگر برای بنگاه‌های ایرانی حائز اهمیت است؛ انگیزه‌های مادی و جبران خدمات نقش مهمی در حفظ نیروی انسانی دارد. طبعاً الگوی تصمیم‌گیری نیروی کار ماهر فارغ‌التحصیل دانشگاه‌های برتر کشور که از بورسیه‌ی کشور مقصد برخوردار شده‌اند، متفاوت است.

برای مقایسه به سراغ کشور ترکیه می‌رویم که روندهای متفاوتی دارد. زمانی که اقتصاد آن کشور رشد مناسبی نداشته، افراد بعد از گرفتن مدرک کارشناسی، سریعاً از کشور خارج می‌شدند. هرچه نرخ رشد اقتصادی بهتر شده، نرخ مهاجرت پس از فارغ‌التحصیلی کمتر شده است. شکل ۳ نرخ مهاجرت دانشجویان کارشناسی هم‌گروه از دانشگاه‌های ترکیه را نشان می‌دهد.

شکل ۲. نرخ مهاجرت فارغ‌التحصیلان کارشناسی هم‌گروه از دانشگاه‌های ایران

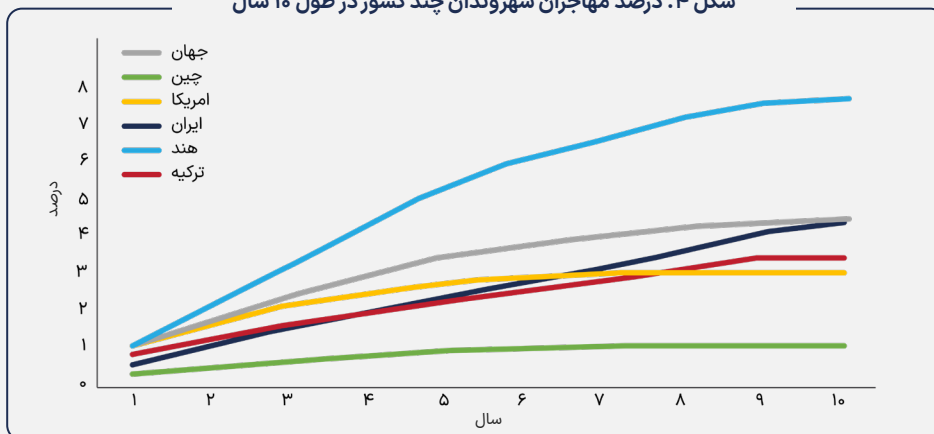
شکل ۳. نرخ مهاجرت فارغ‌التحصیلان کارشناسی هم‌گروه از دانشگاه‌های ترکیه

۶. نرخ بازگشت نیروی کار مهاجر به ایران

سؤال این است که اگر جوانی در سال صفر در ایران یا کشور دیگری باشد، یک سال بعد چه احتمالی دارد که از کشور متبوع خود خارج شود؟ دو سال بعد چقدر احتمال دارد که از کشور خارج شود یا همچنان در خارج از کشور بماند...؛ و ۱۰ سال بعد از سال اولی که این جوان در کشور خود بوده، چقدر احتمال دارد از کشور خود خارج شود و در خارج از کشور مبدأ بماند؟ هرچقدر انحنای این منحنی بیشتر باشد، بدان معناست که برگشت اتفاق افتاده است.

شکل ۴. درصد مهاجران شهروندان چند کشور در طول ۱۰ سال

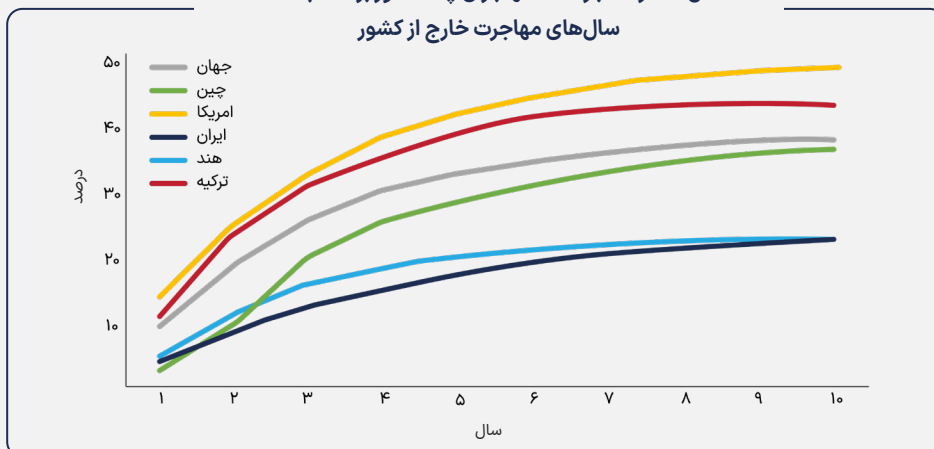

شکل ۴ که نرخ مهاجرت شهروندان چند کشور را نشان می‌دهد، به سؤال بالا پاسخ می‌دهد. این شکل نشان می‌دهد که نرخ مهاجرت بین کشورهای مختلف متفاوت است. مثلاً چینی‌ها به‌طور کلی تمایل چندانی به مهاجرت ندارند. درست است که چینی‌های زیادی در همه جای دنیا به چشم می‌خورند، اما با توجه به ۱/۴ میلیارد نفر جمعیت چین، و از آن مهم‌تر تعداد بالای مهندسان و تحصیلمکرده‌های آن کشور، اگر بین یک تا دو درصد چینی‌ها هم مهاجرت کنند، باز هم تعداد مهاجران عدد بزرگی در مقیاس جهانی است؛ به علاوه، سالیان سال است که چینی‌ها به خارج از آن کشور مهاجرت می‌کنند و نسل‌های دوم و سوم بسیاری در بیرون چین زندگی می‌کنند که دیگر مهاجر تلقی نمی‌شوند.

در مقابل، نرخ مهاجرت نیروهای ماهر کشور ترکیه بسیار بالا و بالاتر از نرخ مهاجرت ایران است. هرچند نرخ اولیه‌ی مهاجرت ایرانیان کمتر است، اما مشاهده می‌شود که در طول زمان بازگشت مهاجران به ایران کمتر رخ می‌دهد. از این رو، در طول زمان و به‌تدریج، منحنی نرخ خروج نیروی انسانی ایران بالاتر از ترکیه می‌ایستد. نرخ خروج نیروی انسانی ما در بازه‌ی زمانی ۱۰ ساله نزدیک به متوسط جهانی است.

شکل ۵. درصد بازگشت مهاجران چند کشور بر حسب تعداد

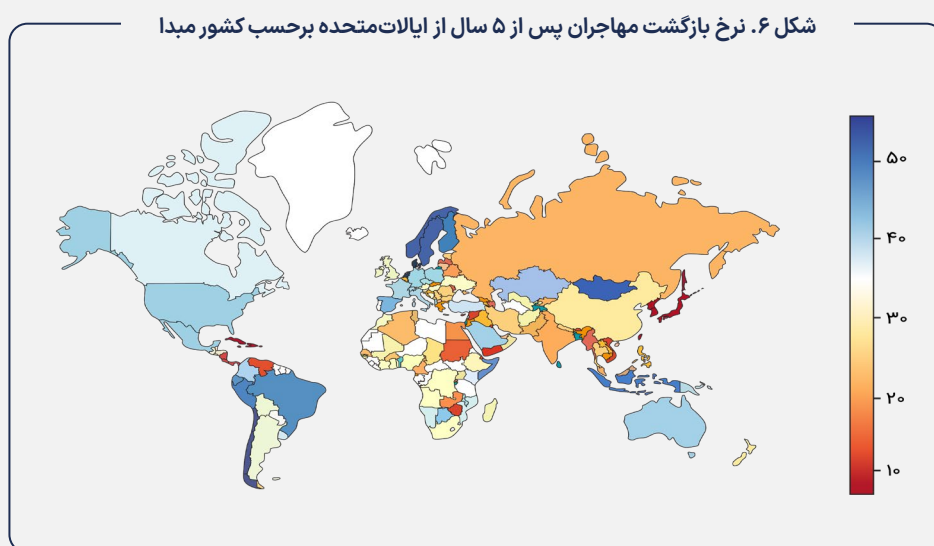
سال‌های مهاجرت خارج از کشور

آنچه برای ایران نرخ بسیار نامناسبی است، نرخ مهاجرت نیست، بلکه نرخ بازگشت نیروی انسانی است (شکل ۵)؛ این نرخ به شدت از متوسط نرخ بازگشت نیروی انسانی در جهان کمتر است. معمولاً در دنیا یک سوم افرادی که مهاجرت می کنند، در بازه ی پنج ساله به کشور خود برمی گردند. بازگشت مهاجران چینی نزدیک به همین نرخ متوسط جهانی است؛ کسانی که از ایالات متحده مهاجرت می کنند، به احتمال بیشتر به کشور خود برمی گردند. این نرخ برای ایالات متحده بالغ بر ۴۰ درصد و بالاتر از متوسط جهانی است. شکل ۵ نشان می دهد که نرخ بازگشت مهاجران به ترکیه هم بالاست.

جالب است توجه کنیم که همیشه این نرخ بالا نبوده است. در مقاطعی از زمان، نرخ برگشت مهاجران ترک بسیار پایین بوده است. اما هرچه صنایع آن کشور توسعه یافته، نرخ بازگشت نیروی انسانی هم بیشتر شده است.

هندی ها هم معروف اند که مهاجرانشان بر نمی گردند. البته تعداد مهاجران هندی آن قدر زیاد است که با همان نرخ برگشت ۲۰ درصد که در شکل ۵ آمده، مهاجران بازگشته اثر مثبتی بر اقتصاد کشور خود دارند. نرخ بازگشت مهاجران ایرانی در پایین ترین سطح در شکل ۵ قرار دارد. اگر فقط روی افرادی تمرکز کنیم که به ایالات متحده و اروپا رفته اند، درمی یابیم که نرخ بازگشت به شدت پایین است. شکل ۶ نشان می دهد که نرخ بازگشت به کشور مبدأ و پس از گذشت پنج سال برای ایران ۱۵ یا ۱۶ درصد است، اما بسیاری از این ایرانیان به ترکیه، مالزی یا کشورهای اروپایی مهاجرت کرده اند. اگر این نرخ بازگشت را برای کسانی که به ایالات متحده و کانادا رفته اند دنبال کنیم، درمی یابیم که نرخ بازگشت بسیار کمتر است (شکل ۶).

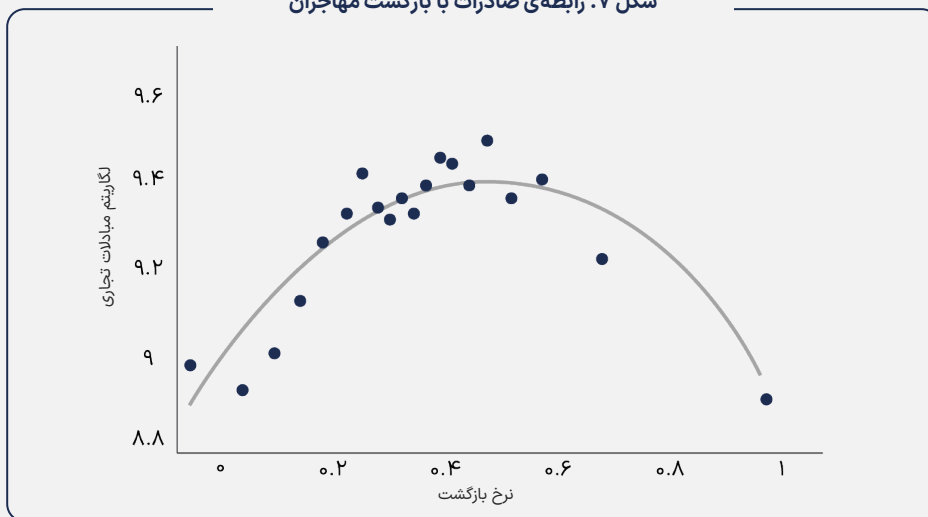

شکل ۶ توزیع برگشت مهاجران کشورهای مختلف از ایالات متحده را پنج سال بعد از مهاجرت نشان می دهد. از نظر کشور محل اقامت ایرانیان مهاجر، سبد داده های ما (در حال تحصیل یا شاغل) نشان می دهد که هفت سال قبل کشور ایالات متحده با اختلاف رتبه ی اول را داشته است، ولی در سال های اخیر کانادا با گشاده دستی از همه جای دنیا به طور گسترده نیروی انسانی پذیرفته است و ایرانیان هم بخشی از مهاجران پذیرفته شده به آن کشور بوده اند. در این سال ها ایرانیان، کشور پنجم یا چهارم (حدود ۵ درصد) از متقاضیان اقامت دائم در کانادا بوده اند. داده های موجود این تحقیق بیانگر آن است که در سال ۲۰۲۲، بیشترین نیروی انسانی ماهر ایرانی در لینکدین با حدود ۷۵ هزار نفر در کانادا اقامت گزیده اند و پس از آن به ترتیب در کشورهای ایالات متحده، آلمان، ترکیه، استرالیا و انگلیس زندگی می کنند. در حال حاضر کانادا حدود یک چهارم، ایالات متحده حدود یک پنجم و آلمان حدود ۱۰ درصد نیروی انسانی مهاجر ایرانی را در برمی گیرد.

در مورد نرخ بازگشت نیروی کار مهاجر پس از پنج سال از ایالات متحده، شاید این تعجب نداشته باشد که مهاجران کشورهای توسعه یافته بعد از کسب تجربه به کشور خود بازمی گردند؛ اما موضوع جالب برای مدیران بنگاه های ایرانی آن است که در اقتصادهای نوظهوری مثل شیلی یا برزیل هم نرخ بازگشت نیروی انسانی به شدت بالاست. کره ی جنوبی یا کشورهای آسیای شرقی مثل مالزی و اندونزی هم نرخ بازگشت نیروی انسانی نسبتاً بالایی دارند که در مقایسه با ایران جای تأمل دارد. در ایران الزاماً اقلام تولید سرانه نباید مشابه تولید سرانه ی اروپا شود تا نرخ بازگشت نیروی انسانی ایرانی از ۱۰ درصد فعلی به ۳۰ درصد برسد. همین که افراد بدانند می توانند وارد صناعی شوند که در کشور مبدأ آنان، آن صنایع در حال رشد است، این اطلاع تأثیر جدی در تصمیم به بازگشت آنان دارد.

مهاجران و بازگشت آنان می تواند نقش مهمی در توسعه ی روابط اقتصادی بین کشورها داشته باشد. شکل ۷ همبستگی میان نرخ بازگشت مهاجران از کشور A به کشور B و صادرات از کشور A به کشور B را نشان می دهد. نکته ی جالب این نمودار آن است که نقطه ماکزیمم روابط اقتصادی بین دو کشور با کشورهایی است که نرخ بازگشت مهاجران بین ۳۰ تا ۵۰ درصد است. نقش مهاجران از کشور A به کشور B و مهاجران بازگشتی از کشور B در تسهیل تبادل اطلاعات اقتصادی بین دو کشور می تواند یکی از دلایل این همبستگی باشد. به عبارت دیگر حالت بهینه برای حداکثر شدن روابط اقتصادی بین دو کشور شاید بازگشت برخی (و نه تمام) مهاجران بین آن دو کشور باشد تا این مهاجران و مهاجران بازگشتی نقش پل ارتباطی بین دو اقتصاد را ایفا کنند. تحقیقات بعدی محققان به واکاوی بیشتر و دقیق تر این موضوع خواهد پرداخت.

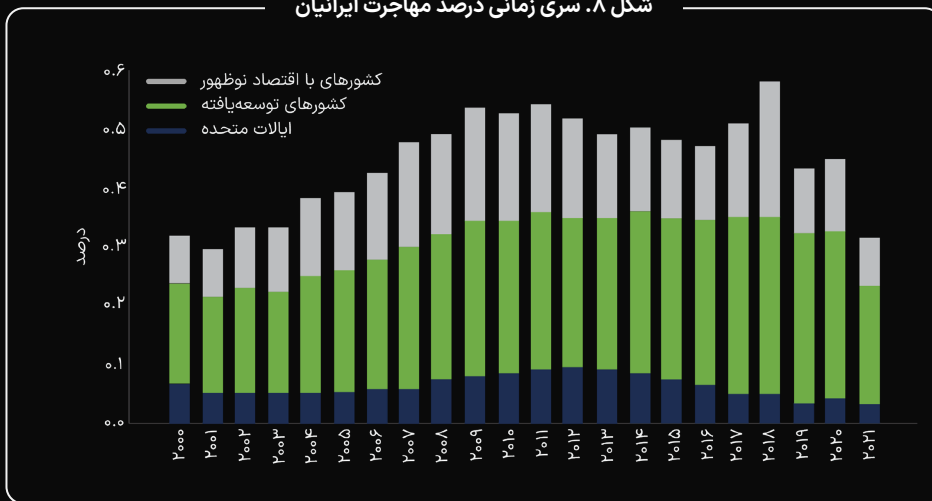
شکل ۷. رابطه ی صادرات با بازگشت مهاجران

۷. مقاصد نیروی کار مهاجر ایرانی

داده‌های ما نشان می‌دهند که نیروی ماهر مهاجر ایرانی پس از خروج از کشور به کدام کشورها رفته‌اند (شکل ۸). درصد نیروی انسانی ایرانی که به ایالات متحده می‌رفته (رنگ آبی در نمودار) تا سال ۲۰۱۱-۲۰۱۲ در حال رشد بوده است، اما این نرخ از سال ۲۰۱۳ به بعد افت کرده، و از شروع دولت ترامپ به شدت کاهش یافته است. در مقابل، نیروی انسانی‌ای که به سایر کشورهای توسعه‌یافته به‌خصوص به کانادا مهاجرت کرده‌اند (که رقیب اصلی ایالات متحده بوده) بیشتر شده است. پس از آن کشور، آلمان، استرالیا و انگلستان در رتبه‌های بعدی جذب مهاجران ایرانی قرار گرفته‌اند. در رده‌ی بعدی، بخش بزرگی از نیروی انسانی ایران به کشورهای با اقتصاد نوظهور مهاجرت کرده‌اند که بزرگ‌ترین آنها کشور ترکیه است. دوباره باید توجه داشت که هزینه‌های مهاجرت و تحصیل در تغییر مقصد مهاجرت نقش داشته است. از جمله نکات جالب‌توجه این نمودار افت نرخ مهاجرت به کشورهای با اقتصاد نوظهور پس از برجام، و رشد این نرخ پس از تحریم‌های ایران در دوران ترامپ است.

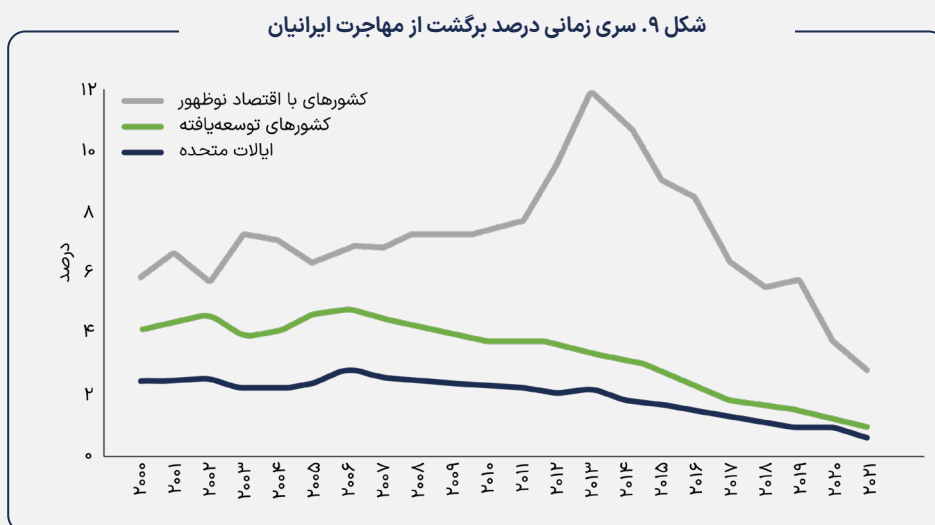
شکل ۸. سری زمانی درصد مهاجرت ایرانیان

۸. تأثیر جدی برجام بر نرخ مهاجرت ایرانیان

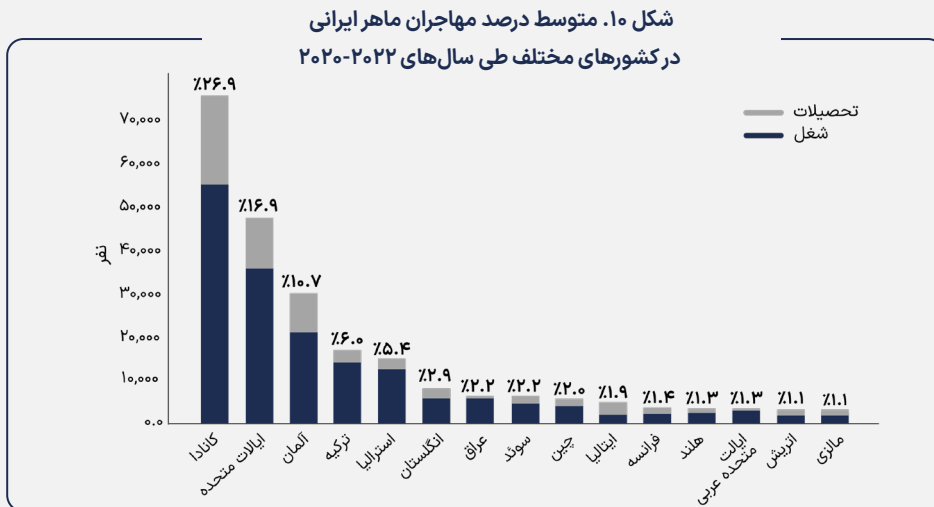
داده‌های شکل ۹ بیانگر آن است که بعد از برجام، با کاهش معنادار مهاجرت ایرانیان به سمت کشورهای با اقتصاد نوظهور و حتی اقتصادهای پیشرفته مواجه بوده‌ایم. اما بعد از خروج ترامپ از برجام، با موج بعدی مهاجرت ایرانیان روبرو شده‌ایم.

در بررسی نرخ بازگشت پس از یک سال خروج از کشور، افرادی که در سال ۲۰۰۰ به ایالات متحده وارد شده‌اند، دو در صد احتمال دارد که سال بعد از آن به ایران برگردند. همین عدد در سال ۲۰۲۱ به کمتر از یک درصد رسیده که روند نزولی نرخ بازگشت به کشور از ایالات متحده را نشان می‌دهد. در مورد کشورهای با اقتصاد پیشرفته هم تقریباً همین الگو تکرار می‌شود. همچنین داده‌ها نشان می‌دهد تا قبل از سال ۲۰۰۶ و دولت آقای احمدی‌نژاد، نرخ بازگشت نیروی انسانی مهاجر به کشور روند نسبتاً ثابتی داشته و بعد از آن، نرخ بازگشت از ایالات متحده و اقتصادهای پیشرفته نزولی شده است. البته، توجه شود که اعداد در شکل ۹ نرخ بازگشت سالیانه است؛ به این معنا که اگر فردی در سالی در کشور مقصد است با چه احتمالی سال بعد به کشورش بازمی‌گردد.

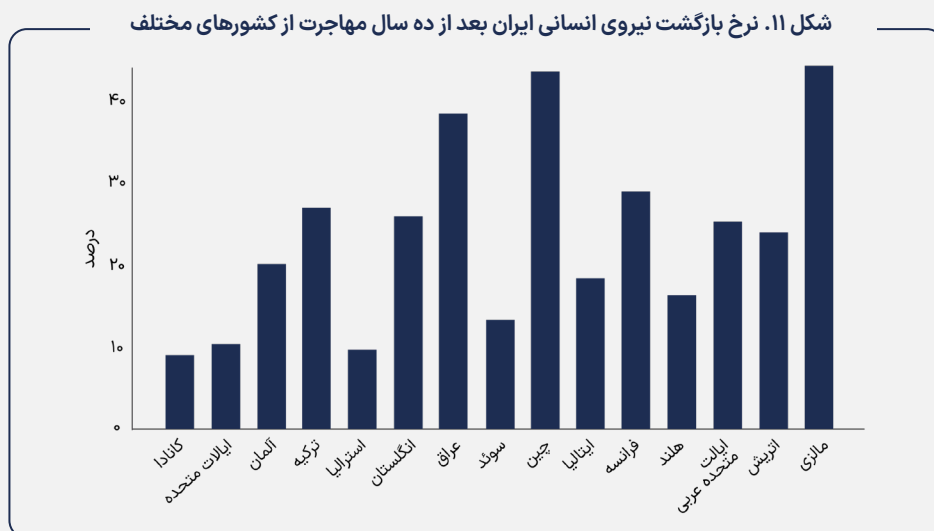
شکل ۹ نکته‌ی جالب دیگری را نیز نشان می‌دهد: نرخ بازگشت به کشور در سال‌های ۲۰۱۳ و ۲۰۱۴ همزمان با دوره‌ی ریاست‌جمهوری آقای روحانی بسیار افزایش یافته است. البته، مثل تجربه‌ی کشورهای دیگر، اولین مهاجران ایرانی که به وطن برمی‌گردند، معمولاً کسانی هستند که کشور مقصد آنان نزدیک‌ترین فاصله با کشور مبدأ را دارد. در مورد ایران، مهاجرانی که در کشور ترکیه و کشورهای حاشیه‌ی خلیج فارس ساکن شده‌اند، بیشترین حساسیت را نسبت به وضعیت اقتصادی کشور دارند؛ به همین دلیل، آنان زودتر به کشور بازمی‌گردند. احتمال برگشت مهاجرانی که دورتر هستند، به‌طور کلی کمتر است.

آمار مهاجران ماهر ایرانی در کشورهای مختلف در شکل ۱۰ آمده است. این آمار توزیع مهاجران دارای مهارت را در کشورهای توسعه‌یافته، همسایه، و در حال توسعه نشان می‌دهد.

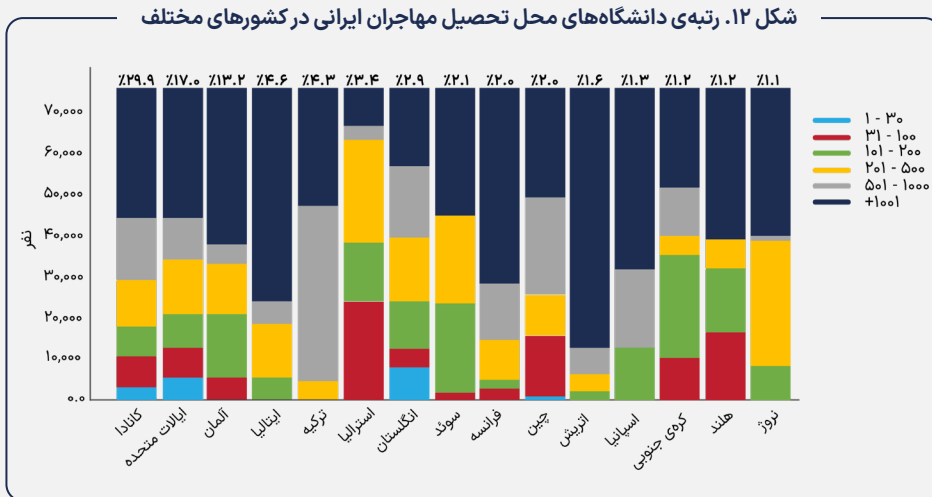

شکل ۱۱ نرخ بازگشت نیروی انسانی ایران بعد از ده سال مهاجرت را نشان می‌دهد. داده‌ها نرخ بازگشت نیروی انسانی مهاجر به کانادا یا ایالات متحده را حدود ۱۰ درصد، به آلمان را حدود ۲۰ درصد و به ترکیه را برابر ۳۰ درصد نشان می‌دهد. مهاجرانی که به مالزی، چین، عراق، انگلستان و ترکیه رفته‌اند نسبت به ایرانیان مهاجر به کانادا، ایالات متحده، استرالیا، سوئد و هلند نرخ بازگشت بالاتری داشته‌اند.

به نظر می‌رسد آمار برگشت ایرانیان از ترکیه تا حد زیادی به تحولاتی وابسته باشد که درون ایران رخ می‌دهد. پس از آن، آلمان و سپس انگلستان چنین ویژگی‌هایی دارند. در مهاجرت‌های با مسافت طولانی، احتمال بازگشت معمولاً کمتر است؛ شاید علت آن باشد که مهاجری که مسافت طولانی با کشور مبدأ دارد، از روز نخست مصمم‌تر تصمیم به ترک وطن گرفته باشد.

این پژوهش بیانگر آن است که نیروی انسانی ایرانی مهاجر که برای تحصیل به کشورهای دیگر رفته‌اند، جذب دانشگاه‌هایی شده‌اند که رتبه‌های آموزشی بالایی دارند. براساس داده‌ها، حدود یک‌سوم دانشجویان ایرانی در دانشگاه‌هایی تحصیل می‌کنند که رتبه‌ی زیر ۲۰۰ دارند (شکل ۱۲). از مهاجران ایرانی شاغل حدود ۲۰ درصد در مراکز آموزشی و پژوهشی، حدود ۲۰ درصد هم در حوزه‌های مختلف تولیدی، ۱۰ درصد در فن‌آوری اطلاعات، ۵ درصد در رشته‌ی مالی، ۱۵ تا ۲۰ درصد در حوزه‌ی مهندسی و بقیه هم عمدتاً در بخش درمان مشغول به کار هستند.

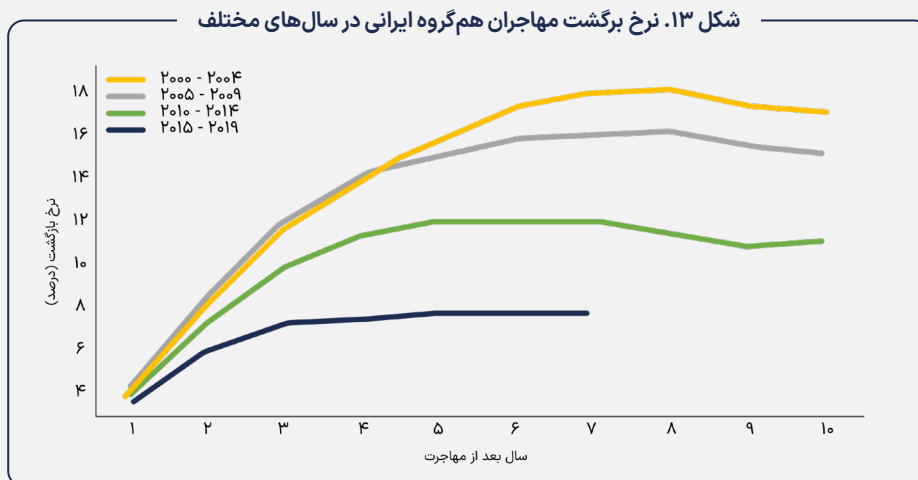

نکته‌ی مورد توجه بنگاه و سیاست‌گذار آن است که اگر شرایط برای بازگشت نیروی انسانی به کشور فراهم شود، تعداد زیادی از نیروی انسانی تحصیل‌کرده‌ای به کشور مراجعت خواهند کرد که در دانشگاه‌های بسیار معتبر درس خوانده‌اند.

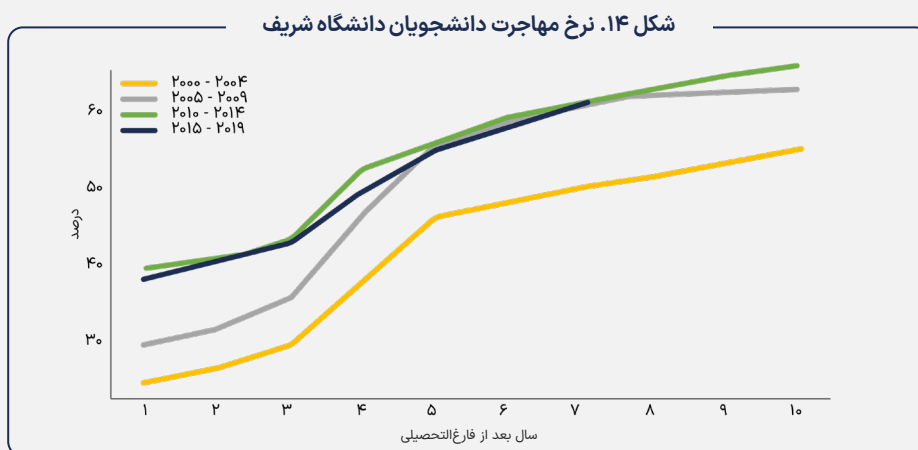

۹. مسیر نزولی بازگشت نیروی ماهر به کشور

داده‌های پژوهش اجازه می‌دهد به بررسی هم‌گروه‌هایی بپردازیم که از سال ۲۰۰۴ تا ۲۰۰۵ و از ۲۰۰۵ تا ۲۰۰۹ از کشور خارج شده‌اند. شکل ۱۳ نشان می‌دهد که با گذشت زمان، نرخ بازگشت نیروی انسانی ایرانی به کشور به شدت کمتر شده است؛ ۱۶ درصد هم‌گروه‌هایی که بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۴ از ایران خارج شده‌اند، بعد از پنج سال به ایران برگشته‌اند، ولی همین عدد برای هم‌گروه‌هایی که بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۹ از ایران خارج شده‌اند، کمتر از هشت درصد است.

اگر روی الگوی مهاجرت فارغ‌التحصیلان دانشگاه شریف متمرکز شویم، داده‌ها روند مشخصی را نشان می‌دهند که در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۴، چهار سال بعد از مدرک کارشناسی، یک‌سوم فارغ‌التحصیلان از کشور خارج شده و هم‌گروه‌هایشان بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۹، حدود ۵۰-۶۰ درصد از کشور مهاجرت کرده‌اند. شکل ۱۴ روند مهاجرت فارغ‌التحصیلان آن دانشگاه را نشان می‌دهد.

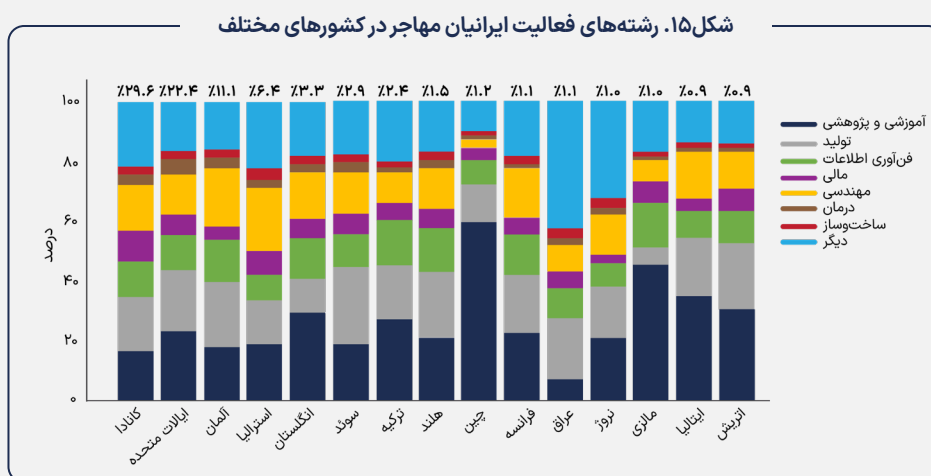
برای مقایسه، به نرخ بازگشت افراد از ترکیه در سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۴ توجه کنیم. بعد از پنج سال، حدود ۳۰ درصد مهاجران ترک برگشته‌اند؛ در ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۴ و قبل از کودتا در آن کشور، دوره‌ی اوج برگشت مهاجران بوده است و بعد از پنج سال، حدود ۴۰ درصد مهاجران به ترکیه برگشته‌اند. این نشان می‌دهد که نرخ بازگشت در ترکیه در طول زمان بهتر شده است. روشن است که بازگشت نیروی انسانی به شدت تابع شرایط اقتصادی است؛ داده‌های ما بیانگر آن است که مهاجرت در وهله‌ی نخست عمدتاً موضوعی اقتصادی است.

۱۰. آیا بازگشت همه‌ی مهاجران به وطن مطلوب است؟

الگوی غالب آن نیست که همه‌ی مهاجران از کشوری که به آن مهاجرت کرده‌اند، برگردند؛ این کار شاید مطلوب هم نباشد. برای مثال، دلیل پیشرفت عمده‌ی صنعت فن‌آوری اطلاعات در هند آن است که جمع بزرگی از مهاجران هندی در ایالات متحده مانده‌اند. آنان نقش مفید عاملیت مبادلات علمی و تجاری بین هند و ایالات متحده در زمینه‌ی فن‌آوری اطلاعات را با موفقیت ایفا می‌کنند. مشکل جدی ایران امروز آن است که بخش قابل‌ملاحظه‌ای از نیروهای انسانی مهاجر به کشور برنمی‌گردند. بنابراین، نمی‌توانند نقش عامل واسطه بین دو کشور را ایفا کنند. داده‌های ما اجازه می‌دهد نتیجه بگیریم که یکی از عوامل بسیار مؤثر بر نرخ بازگشت بالای مهاجران آن است که وقتی صنعت در کشور مبدأ رشد می‌کند، افراد بیشتری به وطن برمی‌گردند.

در مورد این‌که چه عواملی باعث رشد صنعت جدید می‌شود، باید گفت که در برخی کشورها وقتی نسل اولیه‌ی مهاجران برمی‌گردند، آنان با خود کسب‌وکارهای جدید به کشور مبدأ می‌آورند؛ آنان هستند که در مواردی نطفه‌ی اصلی ایجاد صنعت جدید را پایه‌گذاری می‌کنند. البته، ممکن هم هست که آن صنعت در داخل کشور رشد جدی داشته، و آن رشد خود عامل جذب مهاجرانی به کشور شده باشد. اگر شرکتی که فرد مهاجر در آن‌جا شاغل است، دچار مشکل مالی و رشد منفی شود و بخشی از کارکنان خود را اخراج کند، این هم عامل مهمی است که باعث می‌شود افراد به کشور مبدأ برگردند.

شکل ۱۵ وضعیت صناعی را نشان می‌دهد که ایرانیان مهاجر در آنها فعالیت می‌کنند. رنگ سرمه‌ای می‌تین آن است که تعداد زیادی از ایرانیان مهاجر در آموزش فعال‌اند، و پس از آن به ترتیب در تولید صنعتی، سایر رشته‌ها و پردازش اطلاعات فعال هستند.

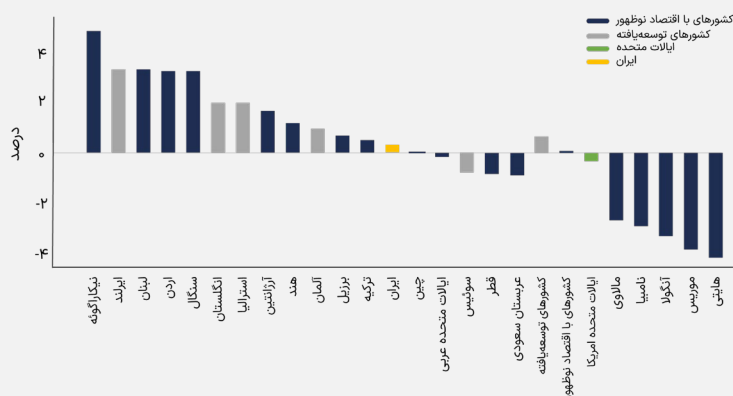

۱۱. آیا کشورها از حذف مهاجرت سود می‌برند؟

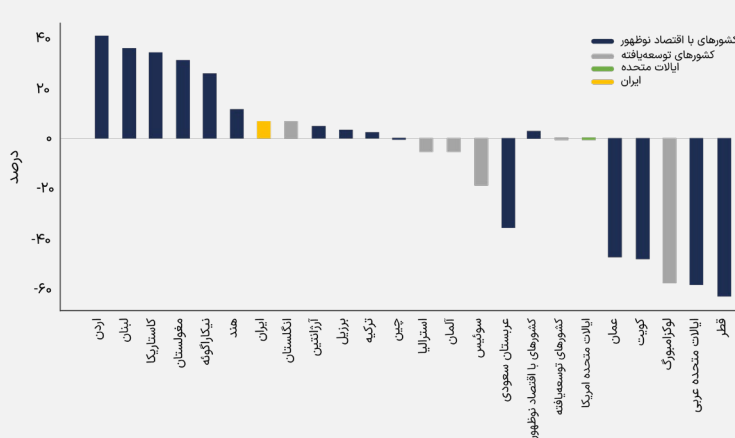
داده‌های ما می‌گوید مهاجرانی که به کشور مبدأ برگشته‌اند، به‌طور متوسط قابلیت‌های فردی‌شان کمی پایین‌تر از سایر مهاجران در کشور مقصد است، اما همچنان مهارت‌ها و ظرفیت‌های بهتری از کسانی دارند که در کشور مبدأ مانده و مهاجرت نکرده‌اند. البته، افرادی که مهاجرت کرده‌اند، از ابتدا قابلیت‌های فردی کمی بالاتر هم داشته‌اند.

حال فرض کنید در کشوری نه مهاجری ورود و نه مهاجری خروج کند. چه اتفاقی برای متوسط کیفیت نیروی انسانی در این کشور متصوریم؟ این فرض را با مثال ایالات‌متحده بررسی کنیم. مطالعات نشان می‌دهد که در این صورت متوسط کیفیت نیروی انسانی ایالات‌متحده حدود یک‌دهم درصد افت می‌کند. در مورد ایران، کیفیت نیروی انسانی حدود یک‌دهم تا دودهم درصد افزایش پیدا می‌کند. در مورد لبنان که باکیفیت‌ترین نیروهای انسانی آن مهاجرت می‌کنند، و تعداد مهاجر هم بسیار بالاست، اگر مهاجرت وجود نداشت، کیفیت نیروی انسانی آن بسیار افزایش می‌یافت. در هند، متوسط کیفیت نیروی انسانی به‌شدت افزایش می‌یافت. در آلمان اگر مهاجرت نبود، کیفیت نیروی انسانی می‌توانست افزایش داشته باشد. درست است که نیروی انسانی ماهر از ایران یا ترکیه به آلمان می‌رود، اما از طرف دیگر نیروی انسانی ماهر آلمان هم به ایالات‌متحده می‌رود. درواقع آلمان، از نظر متوسط کیفیت نیروی انسانی منتفع نمی‌شود. شکل‌های ۱۶ و ۱۷ این تغییرات را برای تعداد بیشتری از کشورها نشان می‌دهد.

شکل ۱۶. تغییرات کیفیت متوسط نیروی انسانی در غیبت مهاجرت

شکل ۱۷. تغییرات در کل کیفیت نیروی انسانی با فرض نبود مهاجرت

۱۲. چهار کشور همسایه‌ی پذیرای مهاجران

داده‌ها بیانگر آن است که اگر در ایران بحث مهاجرت نیروی انسانی ماهر حذف شود، کل سرمایه‌ی انسانی کشور حدود ۸-۹ درصد افزایش می‌یابد. برعکس، کشورهایی که بیشترین نیروی انسانی ماهر مهاجر را جذب کرده‌اند، ضرر خواهند کرد. اگر نیروی مهاجر ماهر حذف شود، بیشترین ضرر را چهار کشور همسایه‌ی ایران متقبل می‌شوند. در نقطه‌ای از دنیا زندگی می‌کنیم که در آن نیروی انسانی مهاجر زیادی در حرکت‌اند. چهار کشور از پنج کشوری که بیشترین مهاجرپذیری از جنس نیروی کار ماهر مهاجر را دارند، همسایه‌ی ایران هستند.

فرض کنید افرادی که از کشور خارج شده و مهاجرت کرده‌اند، در کشورهای مقصد بمانند، و مهاجرانی که از سایر کشورها به کشور مورد بررسی آمده‌اند، از آن کشور خارج شوند. در این صورت، در ایالات متحده متوسط کیفیت نیروی انسانی یک درصد افت می‌کند. این فرض بر متوسط کیفیت نیروی انسانی ایران تأثیر زیادی نخواهد داشت، چون نیروی مهاجر عمده‌ای داخل کشور ما نیست. در ایالات متحده وقتی کل مهاجران خارج شوند، حدود ۱۰ درصد نیروی انسانی کم می‌شود. کشورهایی که بیشترین زیان را از خروج مهاجران خواهند داشت، شامل کشورهای قطر، لوکزامبورگ، امارات، کویت و عمان می‌شود. داده‌ها بیانگر آن است که با خروج مهاجران ماهر، ایران، هند و برزیل نیز به ترتیب کمترین تأثیر را می‌پذیرند، چرا که این کشورها نیروی انسانی ماهر مهاجر عمده‌ای در کشور ندارند و تقریباً تمام نیروی انسانی ماهر آنها بومی است. اگر تمام مهاجران از کشور آنها خارج شوند، اتفاق بدی نخواهد افتاد. نکته‌ی آخر این که حجم بالایی از نیروی انسانی مهاجر در دنیا در حال چرخش است؛ یک سوم نیروی انسانی مهاجر به کشور مبدأ برمی‌گردد. متأسفانه گفته شد که در مورد ایران، این عدد بسیار پایین است. قطر، امارات و عمان بیشترین بهره را از نیروهای مهاجر می‌برند، و بزرگترین زیان نیز در سطح بین‌المللی احتمالاً از آن لبنان است.

این گزارش بیانگر روندهای مهاجرت و برگشت از مهاجرت است. نخست برخی روندهای جهانی نشان داده می‌شود، و آن‌گاه روی ارقام ایران تمرکز می‌شود. داده‌ها بیانگر آن است که هرچند نرخ مهاجرت ایرانیان در طول زمان افزایش یافته، اما مهاجرت ایرانیان چندان تفاوتی با کشورهای چون ترکیه ندارد، و حتی به لحاظ محدودیت منابع مالی، جوانان ایرانی علاقه‌مند به مهاجرت توان مهاجرت زیادی نداشته‌اند. اما مشکل ایران در نرخ‌های برگشت از مهاجرت است. در این مورد ایران با چالش‌های اساسی روبروست، و فقط حدود حداکثر ۱۵ درصد ایرانیان مهاجر به کشور برمی‌گردند. این نرخ در مورد برگشت از ایالات متحده، کانادا و کشورهای توسعه‌یافته‌ی اروپایی بسیار کمتر است.

مقصد مهاجرت ایرانیان نیز طی زمان تغییر کرده است. کانادا جای ایالات متحده را گرفته. داده‌ها حاکی از آن است که برگشت مهاجران ایرانی به کشور در طول زمان کند شده است. به‌علاوه، برگشت مهاجران به ایران، مثل برگشت مهاجران سایر کشورها، تا حد زیادی به شرایط اقتصادی کشور وابسته است. وقتی شرایط اقتصادی رو به بهبود می‌رود، نرخ مهاجرت کُند و نرخ برگشت مهاجران شتاب می‌گیرد..

در بخش پایانی گزارش نیز سودمندی اقتصادی مهاجرت برای کشورهای مهاجرپذیر توضیح داده شده است. هزینه - فایده‌ی مهاجرت نیروی انسانی برای ایران و کشورهای همسایه‌ی ایران نیز به شرح آمده است. قطر، امارات و عمان بیشترین بهره را از نیروی مهاجر می‌برند؛ و ایران و لبنان نیز از مهاجرت زیان می‌کنند.

درباره‌ی ما

گروه مالی دانایان (سهامی عام) توسط جمعی از فعالان اقتصادی بخش خصوصی شکل گرفته و به مثابه‌ی هر هلدینگ مالی، اکنون دیگر تحت نظارت کامل سازمان بورس و اوراق بهادار کار می‌کند. طی ۱۶ سال عمر خود، دانایان با ارائه‌ی گسترده‌ی طیف کاملی از خدمات بازارهای مالی، با تعداد بسیاری از کسب‌وکارهای کشورمان همکاری می‌کند. گروه تلاش می‌کند دقت تحلیل را با تخصص در فرایندهای اجرایی تلفیق کند و به شرکت‌ها و مالکان پروژه‌ها کمک کند تا کارایی عملیاتی خود را بهبود بخشند.

غیر از ارائه‌ی خدمات تأمین مالی، پذیرش و افزایش سرمایه، مشاوره‌ی سرمایه‌گذاری، مدیریت دارایی، خدمات کارگزاری، محصولات بیمه‌ی زندگی، خدمات ارزی، محصولات لیزینگ و ...، گروه مالی دانایان سرمایه‌گذاری‌های متعددی در بخش واقعی اقتصاد دارد. گروه در شرکت‌ها و پروژه‌های ساختمانی و صنعتی در قالب شرکت سرمایه‌گذاری دانایان سرمایه‌گذاری کرده است.

مدل‌های کسب‌وکار ما انعطاف‌پذیر است و با نیاز طرف‌های تجاری‌مان هماهنگ می‌شود، به گونه‌ای که خدمات ما متناسب با نیاز آنها سفارشی تلقی می‌شود. این به ما امکان می‌دهد که با توجه به خدمات خود و محیط بازار، سطح توقعات مشتریان را به مقیاسی درآوریم که بتوانند از طرف‌های قرارداد خود در بازارهای رقابت جلوتر باشند.

شرکت مشاور سرمایه‌گذاری دانایان (سهامی خاص) یکی از زیرمجموعه‌های گروه مالی دانایان است که به‌ویژه در حوزه‌ی مشاوره‌ی مالی در طول عمر کوتاه خود خدمات گسترده‌ای به مشتریان ارائه کرده است. این شرکت شریک قابل‌اعتماد برای کسب‌وکارهای طرف قرارداد خود است. تعهد شرکت مشاور سرمایه‌گذاری دانایان همسویی با اهداف استراتژیک مشتریان است و حوزه‌ی تجربه‌ی مشاوره را در طول سال‌ها کار مدیران خود با شرکت‌های پیشرو به دست آورده است، و توان آن را دارد که روابط بلندمدت با کسب‌وکارهای طرف قرارداد خود ایجاد کند.

آکادمی دانایان در راستای مسئولیت اجتماعی گروه مالی دانایان توسط شرکت مشاور سرمایه‌گذاری دانایان شکل گرفته است. هدف اصلی آکادمی ارائه‌ی محتوای غنی آموزشی و تحلیل در حوزه‌ی مدیریت سرمایه‌گذاری، مالی شرکت‌ها و بازار دارایی‌هاست. آکادمی در تلاش است با بهره‌گیری از بهترین کارشناسان و معتبرترین مراجع در جهت ارتقای سطح دانش و آگاهی عمومی در حوزه‌های مالی، سرمایه‌گذاری و اقتصاد، گامی مؤثر بردارد تا مدیران و سرمایه‌گذاران بتوانند در آن حوزه‌ها تصمیمات آگاهانه‌تری اتخاذ کنند.

طراح گرافیک: دانیال ابراهیمی

وبسایت
www.danayan.com
www.danayan.academy

تلفن
 ۰۲۱-۸۴۰۰۸

آدرس
 تهران، ونک، خیابان ملاصدرا،
 خیابان شیرازی شمالی، خیابان
 زاینده رود غربی، پلاک ۳